

**УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА У ФАЛЕРИСТИЧНИХ
ПАМ'ЯТКАХ (із фондів Інституту досліджень бібліотечних
мистецьких ресурсів Львівської національної наукової
бібліотеки України імені В. Стефаника)**

Роман Голій

молодший науковий співробітник наукового відділу інформаційної та організаційно-виставкової роботи Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. іст. наук

Висвітлено розвиток української діаспори в США, Канаді та Польщі крізь призму фалеристичних пам'яток (відзнак, бейджів), зібраних у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника. Подано загальну характеристику збірки та показано особливості таких тематичних груп: релігійні відзнаки, відзнаки громадських організацій, відзнаки правозахисних і культурно-освітніх заходів, персоналії на фалеристиці.

Ключові слова: фалеристика, відзнаки, українська діаспора.

The article highlights the development of Ukrainian diaspora in the USA, Canada and Poland, in the light of phaleristic items (awards, badges) collected in the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk. The article represents the general characteristic of collection and it is shown the features in the following thematic groups: religious awards, awards of non-governmental organizations, human rights awards, cultural and educational events, personalities on phaleristics.

Keywords: phaleristics, awards, Ukrainian diaspora.

Показано развитие украинской диаспоры в США, Канаде и Польше в свете фалеристических источников (значков, бейджей), собранных во Львовской национальной научной библиотеке Украины имени В. Стефаника. Подана обшая характеристика коллекции и показаны особенности таких тематических групп: религиозная фалеристика, значки общественных организаций, значки правоохранных и культурно-образовательных мероприятий, персоналии на фалеристике.

Ключевые слова: фалеристика, значки, украинская диаспора.

«Фалеристичні пам'ятки» — це категорія, що об'єднує предмети, які вивчає допоміжна історична дисципліна — фалеристика (від лат. *phalerae* — металеві прикраси, військові нагородні відзнаки [9, с. 582]). Такі предмети мають чималий спектр різновидів: від «політичної біжутерії» (медалі, ордени та інші напівприкраси-напівнагороди) — до відзнак, які не є вартісними у матеріальному вимірі (значки, бейджі, стрічки), але мають хоча б якусь мистецьку чи історичну цінність.

Термін «фалеристика» до наукового обігу 1937 р. ввів чеський дослідник Олдржих Пільц. Відтак, в середині XX ст., ця галузь остаточно відокремилась від нумізматики [14, с. 10], однак не втратила з нею тісного зв'язку, як і з геральдикою, медальєрикою та іншими допоміжними історичними дисциплінами. Водночас, фалеристика суміжна з такими видами мистецтва, як пластика дрібних форм, емалева мініатюра на метали, поліграфічний дизайн тощо.

Серед пам'яток, які зберігаються у фонді фалеристики Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, особливо цікавими, на нашу думку, є відзнаки української діаспори. Адже про історію, культуру та громадсько-політичну діяльність цієї частини українства назагал відомо мало, хоча наша діаспора (зокрема у XX ст.) широко турбувалася про буття батьківського краю, допомагала і переймалася його болями.

Перша масова хвиля еміграції українців розпочалася в 1870-х роках [10, с. 12] і тривала до 1914 р. Цей рух мав західний напрям (переважно до США, Канади) і трудовий (часто сезонний) характер, адже далеко не всі переселенці хотіли залишитися у Північній Америці назавжди, особливо зважаючи на труднощі, з якими стикалися мігранти. Та все ж оселилося там чимало осіб, а згодом виникли й братства при парафіяльних структурах, громадські організації, школи, фінансові спілки тощо. Наступні дві хвилі еміграції — після Першої та Другої світових воєн — виникли вже через чинники більш політичні та охопили значно ширше коло країн поселення. А четверта хвиля — після 1991 р. — знову набула характеру трудової еміграції.

Фалеристичні пам'ятки української діаспори, які зберігаються у бібліотеці, переважно датуються 1950–1980-ми роками, тобто стосуються третьої хвилі еміграції та тих здобутків перших двох хвиль, які продовжували впливати на культурне та громадсько-політичне

життя українців за кордоном у другій половині ХХ ст. Варто також зазначити, що тематика фалеристичної зарубіжної україніки майже не розкрита, цій темі присвятили кілька публікацій вітчизняні та діаспорні дослідники, зокрема Я. Семотюк [28], С. Пахолко [23], О. Круковський [14]. Це додатково обумовлює актуальність означеної проблематики.

Отож поглянемо на нашу діаспору крізь призму фалеристичних пам'яток, зібраних у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника. Пропонована стаття містить кілька рубрик, відповідно до тематики фалеристичних пам'яток. Спочатку подаємо загальну характеристику відзнак для окреслення тих аспектів, які стосуються усієї збірки: матеріал, техніка виготовлення, форма, розміри, стан збереження, територіальне походження пам'яток і спосіб їх надходження до бібліотеки.

Загальна характеристика збірки

Відзнаки діаспори, які зберігаються у фонді фалеристики ЛННБ України ім. В. Стефаника, за матеріалом виготовлення можна класифікувати на такі групи: відзнаки на металевій основі (137 пам'яток і 40 дублетів), відзнаки на папері і тканині (25 пам'яток) та відзнака на пластмасовій основі (одна відзнака), всього — 203 фалеристичні пам'ятки. Крім того, у фонді є ще декілька відзнак, виготовлення яких могло не стосуватися діаспори безпосередньо, але які, ймовірно, також використовували українці за кордоном.

При виготовленні відзнак на металевій основі було використано кілька технік. Карбування — одна з найдорожчих технік, при якій використовуються матриця і пуансон, в результаті чого на обох боках з'являються окремі зображення і написи. У збірці діаспорної фалеристики таких пам'яток є три (дублети ФЛР* 357-358, ФЛР 346, 414). Штампування — дещо простіша техніка, при якій виріб отримує зображення на одному боці, а інший (зворот) залишається гладким, або може містити ввігнутий рельєф лицевої сторони, випуклі або вигравірувані написи, знаки виробника тощо. Водночас варто зауважити, що штампування нерідко поєднується з емалюванням — технікою покриття поверхні емаллю. Так, серед

*ФЛР — означає, що відзнаки зберігаються у фонді фалеристики ЛННБ України ім. В. Стефаника під обліковими номерами, вказаними далі.

13 штампованих пам'яток лише дві виготовлені з самого металу (ФЛР 359-360, 396), а 11 містять кольорову емаль (ФЛР 348, 349, 379, 404, 409, 417, 432, 434, 440, 485, 525-526). Також чимало відзнак на металевій основі мають написи і клейма, виконані способом гравірування — нанесенням тексту або інших знаків за допомогою штихеля або гравірувального верстата.

Усі карбовані та штамповані пам'ятки у діаспорній збірці з жовтого металу. Причому принаймні одна з них — із позолотою (ФЛР 409), про що свідчить напис на звороті («V20-10K GF»), який американські виробники використовують для позначення виробів із вмістом золота.

Основна частина відзнак на металевій основі (120 пам'яток, тобто 88 %) виготовлена простішим способом, який має два варіанти: 1) зображення наносили на металеву площину, згинали краї та вставляли голку для кріплення (цей варіант представлений лише кількома пам'ятками: дублети ФЛР 374-375, ФЛР 378, 408); 2) зображення наносили на папір, покривали прозорою захисною плівкою та накладали на металеву форму, відтак згинали краї та вставляли на звороті голку або шпильку та металеве кільце (для фіксації голки) чи ще одну круглу форму (для фіксації шпильки).

Майже всі такі відзнаки мають круглу форму, з 120 пам'яток лише одна — квадратна (ФЛР 458). Виключно круглими є й відзнаки, виконані способом карбування. Штампованих пам'яток круглої форми — дві (ФЛР 404, 417) і стільки ж прямокутних (дублети ФЛР 359-360, ФЛР 440), решта штампованих відзнак мають інші, багатокутні чи округлі, форми (ФЛР 348, 349, 379, 396, 409, 432, 434, 485, 525-526). Таким чином, відзнаки на металевій основі здебільшого є круглими (з 137 пам'яток — 124, тобто близько 90 %).

Паперові і текстильні відзнаки є прямокутними (крім чотирьох: ФЛР 540, 541, 549, 551). Відзнака на пластмасовій основі (ФЛР 446) також прямокутна, проте має незвичний (унікальний у фонді фалеристики) спосіб виконання, а саме — дереворит без жодного захисного покриття, щільно наклеєний на пластмасову пластину (іл. 1).

Відзнаки на папері та тканині виготовлені графічними і поліграфічними техніками. Найчастіше використовували цинкографію (близько половини пам'яток цієї групи), а також ліногравюру, монотипію, офсет, машинопис тощо.

Відзнаки цієї групи мають найбільші розміри. Так, найдовшою (207 мм) є текстильна стрічка з написом «DELEGATE» учасника Установчої Конвенції Координаційного Комітету допомоги Україні (іл. 2). Довжина інших стрічок сягає 152-205 мм, ширина — 35-69 мм. Круглі відзнаки мають різні діаметри (Ø): від 15 мм (іл. 3) до 77 мм (іл. 4), однак найпоширенішим є Ø 32 мм (48 відзнак, тобто майже 40 % усіх круглих пам'яток).

Легенди та зображення деяких відзнак на паперових носіях під прозорою плівкою з часом вигоріли. Повністю втратився колір на двох діаспорних пам'ятках (ФЛР 375, 471); жовтий колір вицвів на відзнаках ФЛР 406, 407, 418, 445, 457, 462, 463, 474; синій — на ФЛР 380, 381, 528, 413; коричневий і червоний — на ФЛР 452, 453; інші — на ФЛР 492, 493, 516-520. Загалом, майже всі діаспорні фалеристичні пам'ятки добре збереглися, за винятком чотирьох (ФЛР 375, 413, 471, 528), написи і зображення на яких, через втрату свого первинного кольору, стали незрозумілими.

Окремі фалеристичні пам'ятки діаспори мають канадське (ФЛР 350-352, 354), німецьке (ФЛР 525, 526) та, ймовірно, італійське (ФЛР 359, 360), чехословацьке (ФЛР 552) і польське (ФЛР 446) територіальне походження. Але більшість відзнак виготовлено в США, про що свідчать не лише легенди на аверсі, а й емблеми американських профспілкових організацій на звороті: «Union label», «LPIU» тощо (ФЛР 347, 365, 370, 373, 374, 384, 385, 392, 397, 405, 410, 411, 415, 416, 427, 429-431, 447, 448, 454, 460, 461, 464, 465, 467, 470, 482, 516-520). На гурті деяких пам'яток навіть зазначено адресу виробника: EAGLF Regalia Co. Inc. 298 Broadway N. Y. 10 07 (ФЛР 384); Sale Blazers Phila., PA. 19107 (ФЛР 459); Phila Badge Co. Inc. Phila PA (ФЛР 468, 481); Geo Lauterer Corp. Chicago (ФЛР 474); Grteways Unltd. Wash., D.C. (ФЛР 477, 478); Ernest Spec. Inc. Fair Lawn, N. J. (ФЛР 486). Дві відзнаки мають на кріпленнях напис «Ballou Reg'd», що також вказує на американське походження пам'яток (ФЛР 440, 485).

Майже всі відзнаки діаспорної збірки раніше належали відомому видавцеві, громадському діячеві Мар'яну Коцю. Це певною мірою визначило тематику та походження фалеристичних пам'яток, адже меценат більшу частину життя перебував у США, де працював директором кооперації «Самопоміч» (у збірці є відзнака цієї організації (дублети ФЛР 419-422), брав участь у діяльності

українських об'єднань, зокрема був делегатом на XII Конгресі Українського Конгресового Комітету Америки 1976 р. (стрічка-бейдж (ФЛР 541) і відзнака заходу (ФЛР 473) та гостем на XVI Конгресі Українців Канади 1989 р. (ФЛР 542), брав участь в Установчій Конвенції Координаційного Комітету допомоги Україні 1991 р. (ФЛР 543). Мар'ян Коць також є автором низки статей з історії й культури України. Його коштом було здійснено друк наукової та науково-популярної літератури, зокрема документів, спогадів та інших матеріалів про голодомор 1932–1933 рр. Отож широке коло інтересів цієї особи безумовно посприяло різноплановості збірки, подарованої відтак ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Загалом, збірку фалеристичних пам'яток можна умовно поділити на чотири тематичні групи, кожна з яких варто розглянути докладно: релігійні відзнаки, відзнаки громадських організацій, відзнаки правозахисних і культурно-освітніх заходів української діаспори та персоналії на фалеристичних пам'ятках.

Релігійні відзнаки

Близько десяти релігійних відзнак діаспори, зібраних у фондї фалеристики, стосуються святкування 1000-ліття державного утвердження християнства в Україні. Урочистості з нагоди цієї події почалися задовго до 1988 р. Так, на одній із пам'яток (ймовірно, 1955 р.), виготовленій у США, зображено княгиню Ольгу, навколо якої з чотирьох боків розміщено легенду: «1000 anniversary / of Christianity / in the Ukraine / The great princess st. Olga», а біля постаті святої вказано роки: 955 та 1955 (ФЛР 347). Крім того, княгиню Ольгу зображено на металевій емальованій (шість кольорів та, можливо, позолота) відзнаці, виготовленій також з нагоди 1000-ліття хрещення Русі (ФЛР 348).

Варто зазначити, що перші організаційні комітети для відзначення ювілею засновано вже впродовж 1977–1983 рр. На думку Ю. Недужка, тоді в українських організаціях Америки та Європи, зокрема в церковних громадах, було чітке усвідомлення важливості об'єднання зусиль задля консолідації діаспори та досягнення легалізації українських православних і католицьких церков у СРСР [18, с. 13]. Активну участь у кампанії взяли й громадські організації, зокрема жіночі і молодіжні: Світова Федерація Українських Жіночих Організацій (ФЛР 347), Спілка Української Молоді (ФЛР 355)

[1, с. 7] та інші. Деякі фалеристичні пам'ятки до 1000-ліття прийняття християнства Володимиром Великим були виготовлені у Торонто (Канада), про що свідчить напис на гурті кількох відзнак: «Made in Canada by H.A.S. Novelties Ltd. Toronto» (ФЛР 350-352, 354). На кожній із них зображено князя та вказано 988 і 1988 роки, а на найбільшій (Ø 64) виконано також герби українських земель (іл. 5).

Кілька релігійних фалеристичних пам'яток приурочено побудові й освяченню храмів. Серед них варто назвати металеву карбовану медаль 1962 р., на аверсі якої зображено трикупольний зрубний храм, на реверсі — напис: «Українська католицька церква св. Івана Хрестителя в Гантері Н. Й.» (дублети ФЛР 357-358). Також спеціальну металеву відзнаку було виготовлено з нагоди освячення собору Святої Софії в Римі 27-28 вересня 1969 р. (дублети ФЛР 359-560), після якого, 29 вересня – 4 жовтня, відбувся Архієпископський Синод з участю звільненого від ув'язнення архієпископа Йосифа Сліпого. Цей Синод, очевидно, мав неабиякий резонанс серед української діаспори, про що свідчать фалеристичні пам'ятки, зроблені до першої та другої його річниць (ФЛР 362-364). Представлена у збірці й відзнака (із силуетом Української православної церкви Святих апостолів Петра і Павла), виготовлена з нагоди посвячення 2 липня 1971 р. площі в Глен Спей у Нью-Йорку. Випущено, крім того, пам'ятки до сорокової та п'ятдесятої річниць собору УАПЦ 1921 р. (ФЛР 365, 366), з нагоди 41-го Міжнародного Євхаристійного конгресу в Філадельфії (ФЛР 368, 530), для вшанування кардинала Йосифа Сліпого (ФЛР 531, 532), до Свята Торонтонської єпархії в сторіччя поселення українців у Канаді (ФЛР 533), до Днів молитви, проведених Світовим Конгресом Вільних Українців «в наміренні переселенців в Україні» (ФЛР 535) та «в наміренні українського народу й всеукраїнської національної єдності» (ФЛР 536), й інші відзнаки.

Відзнаки громадських організацій

У фонді бібліотеки зберігається кілька десятків фалеристичних пам'яток, які відображають громадсько-політичну діяльність українців у діаспорі. Найдавнішими громадськими організаціями переселенців були церковні громади [26, с. 34], а відтак — релігійні братства, союзи, товариства тощо. 1894 р. на основі кількох місцевих парафіяльних організацій засновано Руський (з 1914 р. — Український) народний союз, який ставив перед собою завдання

дбати про згуртування українських громад в Америці та сприяти освіті, культурі і матеріальному забезпеченню своїх членів [20, с. 3430; 35, с. 3; 22, с. 9]. У фонді фалеристики зберігається шість відзнак, випущених Народним союзом (ФЛР 409-414), на кожній з яких неодмінно зображено символ організації — дві руки в потиску, під якими розміщено аббревіатури U.N.A. (Ukrainian National Association) та У.Н.С. (Український народний союз), вгорі — синьожовтий і американський прапори, іноді — символіка Канади (прапор (ФЛР 414) або кленовий листок (ФЛР 412, 413), адже у 1906 р. в Торонто (Канада) створено один із відділів організації.

Члени союзу могли носити відзнаки організації, одна з яких (із позолотою) зберігається у фонді бібліотеки (ФЛР 409). Ця пам'ятка датується, ймовірно, 1930-ми роками і є однією з найдавніших у збірці. Принаймні, у «Пропамятній книзі» Українського народного союзу 1936 р. така відзнака зображена на одній із світлин [26, с. 458]. Виготовлена пам'ятка технікою штампування та емальювання (блакитний, жовтий, синій, червоний і білий кольори), розмір: 14 × 13 мм (іл. 6).

Керівними органами союзу є конвенції, які збираються щочотири роки. Для учасників таких з'їздів виготовлялися спеціальні відзнаки [23, с. 132]. Так, серед діаспорної фалеристики є медаль, випущена до 28-ї Конвенції УНС (1974 р.). Відзнака карбована з жовтого металу (Ø 31 мм), на аверсі зображено описану вище емблему організації, а на реверсі — 14-поверховий офіс-будинок УНС у Джерсі-Сіті (штат Нью-Джерсі) (іл. 7). Тоді членами союзу були близько 89 тисяч осіб. Це був пік розвитку організації, після якого її численність почала зменшуватися. І вже на ті й же конвенції 1974 р. голова союзу Й. Лисогір зазначив про незначну кількість молоді в УНС [15, с. 549, 550]. Однак варто зауважити, що й громадське об'єднання у той час вже дещо змінило свою сутність, поставивши на перший план матеріальне забезпечення своїх членів. Домінантною стала фінансова складова діяльності організації, хоча культурно-освітні заклади, які виникли за сприяння УНС, продовжують діяти й до сьогодні.

Зокрема, це стосується газети «Свобода» — одного із найстаріших українських часописів в Америці (заснованого ще 1893 р.), який від 1908 р. став друкованим органом Руського (Українського) народного союзу. Редакція газети, до речі, розташована у тому ж

офісі-будинку, зображеному на медалі 28 Конвенції (ФЛР 414). Також у фонді фалеристики ЛННБ України ім. В. Стефаника зберігається відзнака 1968 р. (іл. 8), виготовлена з нагоди 75-ліття часопису, який відіграв величезну роль у розвитку громадських організацій діаспори, адже публікував не лише газету, а й (як додатки до «Свободи») тижневик «Ukrainian Weekly», книги, брошури, листівки (загалом близько ста назв), низку англomовних видань про Україну, зокрема «Ukraine: A Concise Encyclopaedia», 1963–1971 рр. (перевидання «Енциклопедії українознавства», 1949–1952), журнали для дітей і молоді тощо. Крім того, часопис активно займався правозахисною діяльністю та відігравав консолідуючу роль серед українських громад США, Канади та Бразилії [13].

Ще однією з найдавніших українських організацій діаспори, відзнака якої представлена у фонді фалеристики, є Український братський союз (Ukrainian Fraternal Association), заснований 1910 р. Спочатку організація мала назву «Руський народний союз» — таку ж саму, як і громадське об'єднання, засноване 1894 р. (про нього мовилося вище), з якого, власне, й виокремився Братський союз. Відтак, члени організації почали називати себе «новим» союзом (для розмежування від «старого»), а від 1918 р. — Українським робітничим союзом [40, р. 381; 33, с. 3417]. Саме ця назва й вказана на металевій емальованій пам'ятці, яка зберігається у ЛННБ України ім. В. Стефаника (ФЛР 417). Так, на відзнаці міститься аббревіатура UPC UWA (Український робітничий союз Ukrainian Workingmen's Association). Проте й ця назва організації була замінена 1978 р. на зазначену вище (Український братський союз). Це дає змогу умовно датувати пам'ятку періодом існування назви «Український робітничий союз» (1918–1978).

1912 р. в США греко-католицький єпископ Сотер Степан Ортинський заснував Союз українців католиків «Провидіння» (після виходу деяких священників з Руського (Українського) народного союзу). 1972 р., до 60-ліття організації, було випущено відзнаку, в центрі якої на фіолетовому щиті зображено емблему Союзу католиків (тризуб з грецькими літерами «альфа» й «омега» над боковими зубцями та короною і символом «Всевидаще Око» над середнім зубцем), назву організації українською й англійською мовами та роки: 1912, 1972 (іл. 9). На момент святкування ювілею організація нараховувала близько 18 тисяч членів у 212 філіях [25; 36].

Також серед фалеристичних пам'яток діаспори є й декілька інших ювілейних відзнак українських громадських організацій: до 100-річчя Наукового товариства імені Шевченка (ФЛР 435), до 75-річчя Українського народного союзу (ФЛР 412, 413), до 30-річчя Українського конгресового комітету Америки (ФЛР 406, 407), до 30-річчя Спілки української молоді в Торонто (ФЛР 434), до 25-річчя об'єднання «Самопоміч» (ФЛР 419-422), до 20-річчя Світової федерації українських жіночих організацій (ФЛР 423), до 15-річчя Антибільшовицького блоку народів (ФЛР 415, 416), до 10-річчя Організації оборони чотирьох свобод України (ФЛР 405). Крім того, у збірці є по одному примірнику відзнак: V З'їзду Української революційно-демократичної партії (ФЛР 418) з портретом відомого письменника Івана Багряного, який очолював цю партію у 1948–1963 рр. [32]; Українського музею (ФЛР 437), заснованого у Нью-Йорку 1976 р. [34]; Фонду допомоги дітям Чорнобиля (ФЛР 438), членом дирекції якого був Мар'ян Коць [8, с. 248].

П'ять відзнак фалеристичної збірки були виготовлені до заходів Світового конгресу вільних українців, створений 1967 р. для координації діяльності організацій діаспори та для допомоги українському народові здобути державну незалежність. Дві з названих пам'яток (дублети ФЛР 443, 444), ймовірно, випущені до I Конгресу, що відбувся у Нью-Йорку того ж року, в якому брало участь 1 003 делегати з різних країн [27, с. 2728]. На відзнаках зображено Тризуб, земну півкулю на написи: «1917 1967», «Світовий конгрес вільних українців» (українською та англійською мовами). Усі зображення та легенди виконані золотим кольором на синьому тлі. Ще одна пам'ятка, 1978 р., має таке ж зображення, як і дві попередні, крім дат («1918 1978») та кольорів: легенди, Тризуб та півкулі на ній — сині, а тло — жовте (ФЛР 445).

У збірці Мар'яна Коця була представлена й фалеристика Конгресу (до 1989 р. — Комітету) українців Канади (ФЛР 442, 537, 538, 542, 548), заснованого 1940 р. для координації роботи діаспорних організацій та для представництва українських громад перед канадським урядом. На середину 1960-х років Комітет об'єднував 32 громадські організації, а 1967 р. став одним із засновників Світового конгресу вільних українців [2; 12]. Одна з пам'яток об'єднання — бейдж (Ø 56 мм) делегата XI Конгресу — має синю легенду на жовтому тлі. У центрі відзнаки зроблено виріз для

вставки картки з ім'ям, прізвиськом та містом делегата Конгресу. Зокрема, на згаданому бейджі міститься два ряди машинопису: «Василь Авраменко / Вінніпег» (ФЛР 442).

Окремо варто виділити фалеристичні пам'ятки української скаутської організації Пласт — одного з найрозвинутіших дитячо-юнацьких об'єднань діаспори (ФЛР 428-433, 539). Виникла організація у Львові в 1911–1912 рр. й набула значного розвитку в Галичині, на Закарпатті та Волині. У 1930-х роках на території Польщі Пласт існував напівлегально, а відтак український скаутський рух розвивався переважно у діаспорі й повернувся в Україну 1990 р. [38, р. 38]. Найдавніша з пластових відзнак збірки (1958 р.) містить напис українською мовою: «Пластовий дім Клівленд, ЗДА 25.V.1958» (ФЛР 428). Справді, Клівленд став одним із важливих осередків Пласту в США («ЗДА» — «З'єднані Держави Америки»), відтак саме у цьому місті був відкритий Пластовий Музей [30, с. 2105]. У центрі відзнаки зображено емблему організації — пластову лілейку — мистецьке поєднання Тризуба та трилистої лілії (тобто українського національного герба та загальноскаутського символу).

Така ж емблема є ще на двох пам'ятках: перша — з нагоди 60-річчя Пласту — металева (33 × 25 мм), виготовлена способом штампування та емалювання (ФЛР 432); друга — закріплена на сталевій круглій пластині (Ø 44 мм), має напис: «III Краєвий з'їзд УПС. 11-12.4.1959. Нью Йорк» (іл. 10). Абревіатура «УПС», тобто Улад пластунів-сеньйорів, свідчить, що у заході брали участь найстарші за віком скаути — ті, що мають понад 35 років. На ще одній відзнаці є напис з абревіатурою: «11-тий Загальний з'їзд УСП Новий Сокіл 1981» (ФЛР 433). Тут «УСП» означає, що захід стосувався Уладу старших пластунів — вікової категорії від 18 до 35 років, а словосполучення «Новий Сокіл» позначає місце проведення з'їзду — так названа одна з пластових осель у США. Ще дві скаутські відзнаки, які Мар'ян Коць подарував бібліотеці, виготовлено до Ювілейної пластової зустрічі 1962 р., з нагоди 50-ліття Пласту (дублети ФЛР 430-431, ФЛР 539).

Військових відзнак і нагород у збірці немає. Хоча є ювілейні пам'ятки до 50-річчя Українських січових стрільців (ФЛР 481) та до річниць Української повстанської армії (ФЛР 482-486). Також Мар'ян Коць передав бібліотеці гаптовану нашивку Товариства

колишніх вояків УПА (ФЛР 553) [28, с. 46] та майже 40 відзнак Братства «Броди-Лев», що займалося охороною військових могил (ФЛР 487-524, 527).

Відзнакою-загадкою певною мірою є пам'ятка з написом: «У.Н.К. Ukrainian national committee of U.S.» («Український народний комітет Сполучених Штатів»). Напис на звороті — ADVANCE SO 309 В'WAY N. Y. — підтверджує, що відзнаку виготовлено у Нью-Йорку (іл. 3). Однак в історичній літературі не згадано жодної організації з назвою «Український народний [чи національний] комітет», яка б існувала в США у другій половині ХХ ст. Отож датування цієї відзнаки є дещо відмінним від більшості пам'яток збірки. Адже єдиною організацією в Америці, яка мала зазначену назву, був Український народний комітет, що функціонував ще в 1919 р. Ймовірно, саме цьому громадському об'єднанню й належала відзнака. Про це також свідчить порівняно малий розмір пам'ятки (Ø 15), що характерно для відзнак першої половини ХХ ст. Так, майже такий самий діаметр (Ø 19) має пам'ятка до вшанування в діаспорі Івана Франка 1926 р. (ФЛР 389) та відзнака Українського робітничого союзу (Ø 16; ФЛР 417), що існував у 1918–1978 рр. Крім того, згадана пам'ятка має у написі помилку — «Ukranian» замість «Ukrainian», що також свідчить про належність відзнаки до більш раннього періоду, коли, можливо, ще не було усталено англійський відповідник українських слів. Таким чином, ця пам'ятка є, ймовірно, найдавнішою у діаспорній фалеристичній збірці бібліотеки.

На сам кінець огляду відзнак організацій діаспори зазначимо, що у 1990–1991 рр., коли в Україні виникли перші легальні некомуністичні громадські об'єднання (зокрема Народний рух України за перебудову), українці Америки надали їм різносторонню допомогу, щоб пришвидшити появу незалежної держави [16, с. 12; 17, с. 10; 19, с. 17]. Про це свідчить, зокрема, відзнака у формі прапорця (19 × 25 мм) з легендою «РУХ» та написом на звороті: «Union made U.S.A.» (ФЛР 440). До речі, участь української діаспори в заходах на території України відображено ще на кількох фалеристичних пам'ятках: бейджі та відзнаці учасника Світового з'їзду Української академічної гімназії, Львів 9-12 травня 1991 р. (ФЛР 545, 546) [24, с. 36]; стрічці Днів скорботи і пам'яті, 10-12 вересня 1993 р., до 60-ї річниці голодомору (ФЛР 547) тощо.

Відзнаки правозахисних і культурно-освітніх заходів української діаспори

Правозахисна та культурно-освітня діяльність діаспори у другій половині ХХ ст. була досить активною. Українці у всьому світі надзвичайно широко відгукувалися на болі свого народу. Водночас діаспора прагнула зберегти свою національну свідомість, різними способами пропагувала знання про Батьківщину та намагалася посприяти появі суверенної України.

Зокрема, у фонді фалеристики є сім пам'яток до вшанування жертв голодомору 1932–1933 рр. (ФЛР 447-453). Найдавніша з них (1953 р.) має напис (дев'ять рядків): «Пам'яті жертв / московського / народовбивства / голод в Україні / 1932–33 – 1953 / Russian genocide / in Ukraine / June 21, 1953 / Newark, N. J.». Звернімо увагу, що на цій відзнаці в англійській частині використано термін «геноцид». В Україні ж цей термін офіційно був ухвалений через 53 роки (Закон України № 376-V від 28 листопада 2006 р.). Отож саме українська діаспора, незважаючи на те, що радянська влада заперечувала факт голодомору [11, с. 103], вперше назвала події 1932–1933 рр. «народовбивством» (тобто геноцидом) та усіма можливими засобами намагалася привернути до цього увагу світової громадськості.

Загалом, фалеристичні пам'ятки заходів вшанування українською діаспорою жертв голодомору яскраво віддзеркалюють політичний підтекст подій 1932–1933 років. Так, до 25-річчя трагедії було виготовлено відзнаку з написом: «25-ліття голодової облоги України Москвою. 1918-33-58», а до 40-річчя — відзнаки з написами: «40-ліття голодової облоги України Москвою. 1933–1973» та «замучені кличуть — боротись!». У фонді фалеристики є також три відзнаки до 50-х роковин трагедії (ФЛР 451-453). На них зображено закривавлені серп і молот, череп, терновий вінок і напис із закликом пам'ятати сім мільйонів убитих Москвою в Україні.

Саме до півстолітніх роковин голодомору дуже широкого розмаху набули заходи діаспори: 1982 р. в Торонто був заснований Український дослідний центр, члени якого почали збирати завірнені свідчення очевидців голоду та вивчати архівні документи (зокрема в Англії та Німеччині), що стали загальнодоступними після 50-літнього зберігання; того ж року український часопис

«The Ukrainian Weekly» підготував спеціальний випуск, який надіслали всім сенаторам і конгресменам США, а наступного року цей же тижневик видав книгу «Великий голодомор: невідомий голокост» за редакцією Романа Гадзевича; у січні 1983 р. Ярослав Рудницький — визначний український громадсько-політичний діяч, голова уряду Української Народної Республіки в екзилі (1980–1989) — передав на ім'я Генерального секретаря ООН Меморандум про голод-голокост в Україні в 1932–1933 рр., а у червні того ж року біля штаб-квартири ООН у Нью-Йорку проведено «Український день» — масовий захід, під час якого лунали виступи українців і представників інших національностей з осудом комуністичного режиму. Численна маніфестація відбулася також у Вашингтоні, куди з'їхалися 18 тисяч українців. На цьому заході конгресмен Дон Ріттер наголосив, що «хвороба тоталітарного панування над людьми, які прагнуть стати вільними, призводить до голокостів» [11, с. 120], а особистий представник Президента США оприлюднив звернення, в якому засуджено колективізацію, насильницький голод і репресії в СРСР.

Дуже активну діяльність до вшанування жертв трагедії розгорнули Українська православна церква у США, Українська автокефальна православна церква та Українська католицька церква. Так, у Баунд-Брук збудовано меморіальний храм Святого Андрія Первозванного в пам'ять про голодомор. Також до «Церкви Пам'ятника» (так називають неофіційно цей храм у діаспорі) у 1970–1990-х роках з'їжджалися українці Америки на Провідну неділю (неділя після Великодня). Про це свідчать, зокрема, дві відзнаки-стрічки 1972 та 1992 рр. (ФЛР 528, 529).

Вирізняється за технікою виконання та мистецькою вартістю відзнака заходу «Шляхами лемківських церков» (іл. 1), проведеного в Польщі 18-19 травня 1985 р. Українським суспільно-культурним товариством. Пам'ятка має вигляд прямокутної пластини (85 × 46 мм) з графічним зображенням трикульної дерев'яної церкви. Це зображення — дереворит українського графіка, майстра екслібриса, члена літературно-мистецького об'єднання, що діяло при згаданому Товаристві, Тирса Венгриновича (1924–2002). Митець виконав цикл дереворитів «Українські церкви», в якому зобразив дерев'яні (зокрема й вже втрачені) храми Лемківщини [7; 29; 31]. Естамп на згаданій відзнаці нагадує роботи того ж автора, на яких

зображено церкву Святих Косьми і Дам'яна в селі Баниця [6] та храм Святих Косьми і Дам'яна в селі Бортне [5]. Та найімовірніше, що Тирс Венгринович на фалеристичній пам'ятці графічно зобразив архітектуру церкви Святої Параскеви в Квітоні (до речі, вписаної 2013 р. до Переліку світової спадщини ЮНЕСКО), сучасний вигляд якої тотожний із зображенням на деревориті [37, s. 292, 293].

Варто також зазначити, що цю відзнаку, як і згадану громадську організацію (та й взагалі українську громаду в Польщі), можна назвати «діаспорними», але з важливою заувагою — що українці в Польщі до Другої світової війни проживали на своїх етнічних землях і «діаспорою» (у звичайному розумінні цього слова) не були [10, с. 10]. Проте примусове переселення українців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя на північ і захід Польської Народної Республіки у 1944–1951 рр. призвело до того, що колишнє місцеве населення цих територій (тобто українці) стало, в кращому випадку, «діаспорою». Бо ж метою переселення було ополячення лемків, холмщаків, підлясців і вирішення у такий спосіб «українського питання» у Польщі. Цьому сприяв Радянський Союз, на територію якого також було переселено частину українців. Попри те, Українське суспільно-культурне товариство (засноване 1956 р.) — єдина українська установа в Польській Народній Республіці, яка мала право здійснювати культурно-освітню роботу, щоправда, під наглядом Міністерства внутрішніх справ. Головному правлінню Товариства підпорядковувалося у 1988 р. 180 гуртків, які об'єднували близько 7 500 членів в усій Польщі. Але тільки 10 % з них були на українських етнічних землях, а на Холмщині та Підляшші тривалий час Товариству взагалі заборонялося засновувати гуртки [31; 39]. Відтак, 1990 р. Товариство було реорганізовано в нову організацію — Об'єднання українців у Польщі. До збірки Мар'яна Коця ця фалеристична пам'ятка потрапила, ймовірно, від Тирса Венгриновича (який, крім того, виконав для Іванни і Мар'яна Коців екслібрис [4]), проте не виключено, що згаданий українець із США сам брав участь у названому заході Українського суспільно-культурного товариства.

Важливою складовою правозахисної діяльності діаспори 1950–1970-х років були мітинги та маніфестації, про що свідчать, зокрема, фалеристичні пам'ятки (ФЛР 383, 454-458, 462-464). Причому

легенди на відзнаках масових заходів 1950-х років дуже різняться від вимог і лозунгів на пам'ятках пізнішого часу. Так, фалеристика маніфестацій 1952 і 1956 років, представлена у збірці ЛННБ України ім. В. Стефаника (ФЛР 462-464), має виразно національний характер із наголосом на потребі політичної незалежності українського народу — ці відзнаки виконані виключно синім і жовтим кольорами та мають у центрі Тризуб, хоча на одній із них, поряд з написом «ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ», є й легенда більш широкого значення: «за волю всіх поневолених народів» (ФЛР 464).

Масові заходи в 1960–1970-х роках набули дещо іншого змісту — переважно вони відбувалися у формі протестів на арешти шістдесятників та мали на меті захист національних і політичних прав українців через залучення міжнародних організацій, органів влади, мас-медіа та громадськості країн Америки [19, с. 15]. Зокрема, такі маніфестації діаспора провела біля посольств СРСР у США та Канаді. Написи на фалеристичних пам'ятках цих заходів акцентують увагу на захисті дисидентів у Радянському Союзі: «Свободу ув'язненим» (ФЛР 455), «Free all UKRAINIAN political prisoners» («Свободу усім українським політичним в'язням») (ФЛР 456-457)», «Stop soviet-russian persecution in Ukraine» («Ні радянсько-російському гонінню в Україні») (іл. 11). На останній пам'ятці, крім того, схематично показано кордони України — очевидно, щоб засвідчити у такий спосіб окремішність від Росії. Отож ця пам'ятка (з виключно англomовними легендами та кольоровим зображенням) мала й певне просвітницьке значення для громадськості США.

Дещо вирізняється із цього ряду відзнака з портретом українського дисидента Валентина Мороза та написом: «IN DEFENSE OF UKRAINIAN INTELLECTUALS IN THE U.S.S.R.» («У захист українських інтелектуалів в СРСР») (іл. 12). Ця фалеристична пам'ятка досить точно відобразила тогочасні настрої української громадськості Америки, адже справа Валентина Мороза конкретизувала вимоги діаспорних організацій: від захисту інтелектуалів взагалі до оборони конкретної особи. На думку Сергія Білоконя, це призвело до «парадоксальної локалізації стихійного руху українців по різних країнах за звільнення одного Мороза» [3, с. 71]. До речі, його таки було звільнено — в ніч з 27 на 28 квітня 1979 р. Радянський Союз та США здійснили обмін двох радянських агентів,

засуджених в Америці, на п'ятьох політичних в'язнів, серед яких був і Валентин Мороз, який жив у США, але 1991 р. повернувся в Україну.

Деякі фалеристичні пам'ятки збірки свідчать про те, що українські громадські організації в Америці намагалися долучитися до заходів, які проводили міжнародні правозахисні об'єднання та діаспори інших народів, що входили до СРСР. Зокрема, це видно на прикладі фалеристичної пам'ятки «August 23rd International black ribbon day» (ФЛР 458) — Міжнародного дня чорної стрічки (23 серпня), який широко відзначали емігранти зі Східної Європи, а особливо діаспора країн Прибалтики. Спочатку 23 серпня вшановували в США та Канаді, згодом — у Європі. Так, на початку 2000-х років найвищі органи Євросоюзу офіційно затвердили Міжнародний день чорної стрічки як день пам'яті жертв нацизму та комунізму, адже саме того дня 1939 р. згадані тоталітарні режими уклали договір, за яким намагалися розділити на сфери впливу Східну Європу, після чого й почалася Друга світова війна. Відзнака — квадратна за формою, на чорному тлі зображений колочий дріт і англomовний напис білими літерами. До пам'ятки прикріплено чорну стрічку, яка не має ні написів, ні зображень.

Також дотичною до міжнародних заходів є відзнака Українського року дитини (іл. 13), проведеного в Америці в 1979 р. у зв'язку з проголошенням Організацією Об'єднаних Націй Міжнародного року дитини. У діаспорі відразу ж було сформовано спеціальну Світову комісію Українського року дитини. Особливу роль при цьому відіграли українські жіночі організації. Так, з ініціативи Союзу Українок Америки відбулася низка заходів: виставки дитячих робіт у Нью-Йорку, Детройті, Трентоні, зокрема у приміщенні Національної Ради жінок США та в Українському музеї; конкурс творів для дітей; видання кількох дитячих книг; виступи лялькового театру та хору; вертеп для дітей молодшого віку; організовано матеріальну допомогу потребуючим українським родинам тощо. Крім того, керівники Союзу брали участь у зустрічах і конференціях, проведених американським урядом та ООН до Міжнародного року дитини, видано та розповсюджено інформаційну листівку серед жіночих організацій англomовних країн [21, с. 20-161]. Виховна референтка Ірина Лончина так окреслила діяльність Союзу Українок Америки у відзначенні Українського

року дитини: «Ми, українці, мали подвійне завдання: звернути увагу світу на недолю української дитини на рідних землях, а в діаспорі — подбати про збереження наших дітей в українському дусі, подбати, щоб діти вчилися української мови, історії та культури для самозбереження української нації та для поширювання правди про Україну серед нашого оточення» [21, с. 44].

Певну культурно-освітню роль у США відігравали також заходи, які діаспора проводила для відзначення річниць політичних подій в історії України початку ХХ ст. Судячи з пам'яток фонду фалеристики, таких заходів в Америці відбулося чимало. Так, у збірці, яку подарував Мар'ян Коць, є відзнака святкування 40-річчя проголошення ІV Універсалу (22 січня 1918 р.) — «Ukrainian Independence Day» (Український День Незалежності (ФЛР 465), три пам'ятки з нагоди річниць проголошення ЗУНР — на згадку про події 1 листопада 1918 р. (ФЛР 466-469), а також відзнака «50 ліття Соборности України» 1969 р. (ФЛР 470), на якій зображено герб УНР (Тризуб у лавровому вінку) у поєднанні з гербами українських земель, що символізувало єдність, задекларовану Актом Злуки 22 січня 1919 р.

Крім того, культурно-просвітницьке значення в США мали й неполітичні мистецькі заходи діаспори. У бібліотечному фонді зберігається, зокрема, фалеристична пам'ятка святкування 700-річчя Львова у 1952 р. (дублети ФЛР 460-461). В центрі відзнаки зображено декорований овальний картуш, в якому на блакитному тлі виділено золотою барвою Тризуб і напис «UKRAINAE». Під Тризубом, обрамленим золотими променями, розміщено білий мур з трьома вежами та брамою, в середині якої коронований лев, повернений праворуч, спирається передніми лапами на скелю. Нижче картуша — латинський напис «Leopolis semper fidelis» («Львів завжди вірний»), а зверху — «700-ліття Львова».

Певне культурно-просвітнє значення в Америці мають також українські мистецькі фестивалі. На фалеристичній пам'ятці першого такого заходу (ФЛР 471) зображено декорований Тризуб у вінку та вказано назву, місце і дату фестивалю — «First Ukrainian Festival at the Garden State Arts Center. June 9, 1974». Тло відзнаки яскраво-жовте, а написи і зображення — ненасичено білі (ймовірно, колір вищів).

До цієї ж тематичної групи пам'яток можна також умовно зарахувати відзнаки з такими назвами: «IT'S GREAT TO BE UKRAINIAN» («Як чудово бути українцем», ФЛР 476), «Маленькими слідами до великого діла», (ФЛР 474), «UKRAINIAN POWER» («Українська сила», ФЛР 475), «Форд» (напис українською, дублети ФЛР 477-478).

Попри активну громадську та культурно-просвітницьку діяльність, українська діаспора в Америці намагалася не відриватися від суспільств США та Канади. Про це, зокрема, свідчать такі пам'ятки збірки Мар'яна Коця, як «200. Proud to be American. Proud to be Ukrainian» («200. Гордий бути американцем. Гордий бути українцем», іл. 4) та «American Revolution 200. 100 Українського поселення» (ФЛР 473), виготовлені 1976 р. до святкування двохсоті річнниці Американської революції та століття від початку масового переселення українців до США. У фонді фалеристики також є відзнаки, які, ймовірно, використовували українці, хоч вони й не мають прямого стосунку до діаспори: кленовий листок з написом «Canada» (ФЛР 479), прапорець Канади (ФЛР 480), велика за розміром кругла пам'ятка (Ø 78 мм) «VATICAN INJUSTICE» (ФЛР 369), відзнака у вигляді синьо-жовтого прапорця з олімпійськими кільцями та написом «Ukraine» (виготовлена у Німеччині; ФЛР 566) тощо.

Персоналії на фалеристичних пам'ятках діаспори

Серед персоналій, вшанованих діаспорою у фалеристичних пам'ятках, варто виділити постаті релігійних і культурно-освітніх діячів. Так, крім згаданих вище відзнак із зображенням княгині Ольги та князя Володимира (до 1000-ліття державного затвердження християнства в Україні), було виготовлено пам'ятки з портретами А. Шептицького, Й. Сліпого, І. Могильницького.

Зокрема, у фонді ЛННБ України ім. В. Стефаніка зберігається відзнака 1954 р. «Апостол єдності» (ФЛР 370), приурочена десятій річниці смерті Андрея Шептицького, та пам'ятка 1994 р., виготовлена, ймовірно, в Канаді, до п'ятдесятих роковин Митрополита (дублети ФЛР 371-372). В 1960–1980-х роках у США та Канаді на численних відзнаках було вшановано також Йосифа Сліпого, який ще при житті мав серед українців діаспори велику повагу як мученик за віру. У збірці М. Коця є чотири круглі відзнаки (ФЛР 375-378) та три стрічки із зображенням кардинала (ФЛР 530-532).

Особливого значення українці діаспори надавали постаті Тараса Шевченка. Так, у неділю 16 червня 1957 р. поблизу «Союзівки», оселі Українського народного союзу в Кетскільських горах (Кергонксон, штат Нью-Йорк), відкрито пам'ятник поетові [22, с. 5]. З цієї нагоди виготовлено відзнаку з фотографією скульптури та словами Кобзаря: «Свою Україну любіть» (ФЛР 398). Також у фонді бібліотеки є дві фалеристичні пам'ятки діаспори 1961 р. до сторіччя смерті Тараса Шевченка (ФЛР 393, дублети ФЛР 394-395) і три відзнаки до річниць народження поета (ФЛР 396, 397 — 1964 р. і дублети ФЛР 399-400 — 1989 р.).

Показово, що на жодній із відзнак, які зберігаються у фонді фалеристики, поета не зображено в шапці і кожусі (за радянським кшталтом). Навпаки, Кобзар постає глядачам молодим чоловіком або людиною зрілого віку, але не дідусем, яким він ніколи не був, бо відійшов із цього світу в 47 років.

Пам'ятки із зображеннями персоналій виготовляли переважно з нагоди ювілеїв і річниць. Так, українська громадськість Америки широко відзначила 100-річчя народження Лесі Українки (дублети ФЛР 380-381) [41], а також не оминула увагою 150-ліття народження Маркіяна Шашкевича (ФЛР 392), 70-ту річницю народження і 10-ті роковини Івана Франка (ФЛР 389).

Персоналії політичних діячів також представлено у фалеристичній збірці, зокрема, у фонді є відзнака, присвячена Мері Бек (громадській діячці української діаспори, першій жінці-меру в США; дублети ФЛР 373-374), з нагоди 100-річчя народження Павла Скоропадського (ФЛР 388), на спомин про Миколу Павлушкова, засудженого радянською владою 1923 р. (ФЛР 384). Деякі пам'ятки виготовлено до річниць загибелі відомих політиків, зокрема до 25-річчя смерті Євгена Коновальця (ФЛР 379), в роковини Симона Петлюри (ФЛР 385-387), Тараса Чупринки (ФЛР 401), Степана Бандери (ФЛР 525-526).

Отже, збірка фалеристики Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника містить значну кількість пам'яток, які можуть бути додатковим історичним джерелом для вивчення історії української діаспори ХХ ст., зокрема діяльності релігійних і громадсько-політичних організацій в США, Канаді, Італії та Польщі.

1. Бог і Україна. СУМ в Діяспорі : Видано з нагоди 50-ліття Спілки Української Молоді в Діяспорі. — Торонто : Видання Центральної Управи Спілки Української Молоді, 1996. — 78 с.
2. *Бажан О. Г.* Конгрес українців Канади / *О. Г. Бажан* // Енциклопедія історії України : [в 10 т.]. — Київ : Наук. думка, 2008. — Т. 5 : Кон-Кю. — С. 14-15.
3. *Білокінь С. І.* Мороз Валентин Якович / *С. І. Білокінь* // Енциклопедія історії України : [в 10 т.]. — Київ : Наук. думка, 2010. — Т. 7 : Мл-О. — С. 71-72.
4. *Венгринович Т.* Екслібрис Іванни і Маріяна Коців : [дереворит] 7,2 × 4,1 // Дзвін. — 1990. — № 2. — С. 2.
5. *Венгринович Т.* Церква Св. Косми і Дем'яна в селі Бортне : [дереворит] 9,5 × 13,5 // Дзвін. — 1990. — № 2. — С. 3 обкл.
6. *Венгринович Т.* Церква Св. Кости і Дам'яна в с. Баниця : [дереворит] 9,5 × 13,9 // Дзвін. — 1990. — № 2. — С. 20.
7. Венгринович Тирс // Художники України: енцикл. довідник. — Київ : Інтертехнологія, 2006. — С. 117.
8. *Веселова О. М.* Коць Маріян-Павло / *О. М. Веселова* // Енциклопедія історії України : [в 10 т.]. — Київ : Наук. думка, 2008. — Т. 5 : Кон-Кю. — С. 247-248.
9. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь / *И. Х. Дворецкий*. — 3-е изд., испр. — Москва : Русский язык, 1986. — 840 с.
10. *Заставний Ф. Д.* Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах) / *Ф. Д. Заставний*. — Львів : Світ, 1991. — 120 с. — (Народознавчі студії)
11. *Ковальчук О.* Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки / *Олена Ковальчук, Тамара Марусик*. — Чернівці : Наші книги, 2010. — 224 с.
12. Комітет Українців Канади // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 1994. — Т. 3. — С. 1091.
13. *Кравців Б.* «Свобода» / *Б. Кравців* // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 1998. — Т. 7. — С. 2728-2729.
14. *Круковський О.* Українська фалеристика (Із фондів Львівського історичного музею) / *Орест Круковський, Степан Пахолко*. — Львів : Апіорі, 2011. — 120 с.
15. *Куропась М. Б.* Українсько-американська твердиня: перші сто років історії Українського Народного Союзу / *Мирон Б. Куропась*. — Острог ; Чикаго : Острозька академія, 2004. — 682 с.

16. *Мартинюк Ю. В.* Українська західна діаспора: основні напрямки суспільно-політичної діяльності (на прикладі США і Канади) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політичних наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / *Мартинюк Юлія Володимирівна* ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2011. — 20 с.
17. *Недошитко І. Р.* Українська діаспора США у державотворчих процесах в Україні (1991–2011 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / *Недошитко Ірина Романівна* ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. — Тернопіль, 2013. — 20 с.
18. *Недужко Ю. В.* Діяльність української діаспори по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України (кін. 70-х — 80-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / *Недужко Юрій Вікторович* ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2002. — 23 с.
19. *Недужко Ю. В.* Діяльність української діаспори щодо відновлення державної незалежності України (середина 40-х — початок 90-х років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / *Недужко Юрій Вікторович* ; Держ. вищий навч. заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». — Переяслав-Хмельницький, 2010. — 36 с.
20. *Падох Я.* Український Народний Союз / *Я. Падох, Р. М.* // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3430-3432.
21. Пам'яткова книжка XIX Конвенції Союзу Українок Америки 23, 24, 25-го травня 1981 р. = XIX Convention of The Ukrainian National Women's League of America, Inc. May, 23, 24, 25, 1981 / Союз Українок Америки. — Філадельфія, ПА, 1981. — 264 с.
22. Пам'яткова книжка з нагоди здвигнення і відкриття пам'ятника Тараса Шевченка на Союзівці, Оселі Українського Народного Союзу. Кергонксон, Н. Й. В неділю 16 червня 1957 / Український Народний Союз. — Джерзі Сіті, Нью Джерзі : 81-83 Гренд Стріт. — 93 с.
23. *Пахолко С.* Історія, закарбована в металі : Українська фалеристична спадщина (XIX — перша половина ХХ ст.) / *Степан Пахолко, Михайло Дмитрів*. — Львів : Край, 2011. — 176 с., 48 с. кольор. іл.

24. *Петровська Н. В.* Історія Української академічної гімназії у Львові : навч. посібник для учнів 5-го (1-го гімназійного) класу / *Н. В. Петровська*. — Вид. 2-ге, виправл. і допов. — Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2014. — 104 с.
25. «Провідіння» // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 1996. — Т. 6. — С. 2349.
26. Пропам'ятна книга видана з нагоди сорокалітнього ювілею Українського Народного Союзу / зредагував *д-р Лука Мишуга*. — Джерзі Ситі, Нью Джерзі : накладом Укр. Народного Союзу, 1936. — 752 с.
27. Світовий Конгрес Вільних Українців // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 1998. — Т. 7. — С. 2727-2728.
28. *Семотюк Я.* Українські військові відзнаки : ордени, хрести, медалі та нашивки : [каталог] / *Ярослав Семотюк*. — Торонто : НТШ в Канаді, 1991. — 52 с. (Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді ; т. 34).
29. *Сидор О.* Тирс Венгринович: україніка по той бік кордону / *Олег Сидор* // Дзвін. — 1990. — № 2. — С. 149-152.
30. *Старосольський Ю.* Пласт / *Ю. Старосольський* // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 1996. — Т. 6. — С. 2101-2107.
31. *Трухан М.* Українське Суспільно-Культурне Товариство / *М. Трухан* // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3414.
32. Українська Револуційно-Демократична Партія // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3387.
33. Український Братський Союз // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3417-3418.
34. Український Музей // Енциклопедія Українознавства : слов. частина : [в 11 т.] / гол. ред. *В. Кубійович*. — Перевид. в Україні. — Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3429.
35. Факти про Український Народний Союз / Головна Канцелярія Ukrainian National Association. — Джерзі Ситі : Jersey City, N. J. 07303, 1981. — 48 с.
36. Providence Association of Ukrainian Catholics in America // Encyclopedia of Ukraine : [в 5 т.] / edited by *Danylo Husar Struk*. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto press incorporated, 1993. — V. IV : Ph-Sr. — P. 254.

37. *Stałygin J.* Dziedzictwo drewnianej architektury w Poisce / *Jerzy Stałygin* // *Ochrona Zabytków*. — 2013. — N 1-4. — S. 283-300.
38. *Starosolsky Yu.* Plast Ukrainian Youth Association / *Yu. Starosolsky* // *Encyclopedia of Ukraine* : [В 5 т.] / edited by *Danylo Husar Struk*. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto press incorporated, 1993. — V. IV : Ph–Sr. — P. 36-38.
39. *Trukhan M.* Ukrainian Social and Cultural Society / *M. Trukhan* // *Encyclopedia of Ukraine* : [В 5 т.] / edited by *Danylo Husar Struk*. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto press incorporated, 1993. — V. V : St–Z. — P. 435-436.
40. Ukrainian Fraternal Association // *Encyclopedia of Ukraine* : [В 5 т.] / edited by *Danylo Husar Struk*. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto press incorporated, 1993. — V. V : St–Z. — P. 381-382.
41. Winnipeg remembers Lesya Ukrainka // *Ukrainian Canadian*. — 1971. — June. — P. 22-23.